

Celkem možno říci, že theorie důchodů jsou slabinou národohospodářské nauky a výsledky všech dosavadních výzkumů na tomto poli že jsou hodně chudé. Pro samé abstrakce a filosofování se tyto theorie ke konkrétnějším výsledkům nepropracovaly a půjde-li to tak dále, sotva se jich dopracují. A národohospodářská věda, místo aby vývoj hospodářského života lidstva a jeho institucí předvíдалa a ovládala, zůstane dlouho ještě »smutnou« vědou, která je se svojí teorií stále pozadu za skutečnými událostmi hospodářského života a namnoze si s nimi neví rady.

Konjunktury.

Stínem dnešní soukromohospodářské podnikatelské organizace produkce jest její kolísavost, nevyrovnanost. Střídají se téměř s jakousi pravidelností údobí vzestupu s údobími poklesu a způsobují zbytečné hospodářské poruchy a škody. V dobách vzestupu se produkce zrychluje a zvětšuje, ceny surovin a tovarů podražují, mzdy a úroky stoupají, v dobách poklesu odbyt tovarů vázne, ceny jejich polevují, produkce se zvolňuje a zúžuje, mzdy a úroky klesají, práce i kapitály nenacházejí dostatečného zaměstnání.

Kde vězí příčina tohoto kolísání dob příznivých a nepříznivých, odkud vychází prvý podnět k vzestupu nebo k poklesu? Vždyt přece je dán sám sebou jakýsi rovnovážný stav mezi produkcí na jedné straně a spotřebou na druhé straně, neboť z toho, co podnikatel produkuje, zadržuje část na úhradu spotřebovaných surovin, pomocných hmot a ostatních vedlejších nákladů, další část se dává jako mzda zaměstnanému dělnictvu a jako důchod v podniku zaměstnanému finančnímu kapitálu a zbytek je ryzí podnikatelský výnos produkce. Představíme-li si, že se náhrada reálných nákladů produkčních a výplaty mezd daly naturálně a vesměs z vlastních zásob podnikatelových, abychom se zatím vyhnuli rušivému snad vlivu peněz a úvěru, a má-li se trvale zachovati nerušený chod výroby, což je samozřejmým požadavkem statické národní produkce, pak mohl by vzestup produkce býti způsoben jen z řečených přebytků dosavadní produkce, jež připadají podnikateli jako důchod kapitálový a podnikatelský, arcíť pokud jich nespotřebuje přímým svým osobním konsumem.

Těmito ryzími reálnými produkčními přebytky je dána mez, po kterou až by bylo možno produkci zvětšiti, ať již rychlejším

opakováním děje produkčního dosavadními zařízeními výrobními, pokud ovšem nejde o výrobu, jejíž produkční období jsou dána poměry přírodními, jako u zemědělství, anebo produkcí zintenzívněnou a z hospodárněnou zdokonalením technických pomůcek výrobních, anebo zvýšenými obětmi práce. Hledí-li podnikatelé zvýšiti produkci pouze rychlejší produkcí, aniž by rozšiřovali dosavadní zařízení podniku a aniž by zaváděli nějaké nové vynálezy strojní anebo nové metody pracovní, nemůže toto znásobnění národní produkce způsobiti — nehledíme-li k náhodným a mimořádným vlivům — celkovou poměrnou nadvýrobu v tom smyslu, že by nebylo dostatečného odbytu pro produkované zboží, neboť pokud podnikatel opatřuje si potřebné suroviny a ostatní potřebné hmotné potřeby produkční směnou za přebytky dosavadní své produkce a předpokládáme stabilitu cenovou, může zrychlenou produkcí své oběžné prostředky produkční dříve vyčerpati než za obvyklého chodu produkce, ale vážně-li odbyt vyrobených tovarů, vyčerpá záhy své pohotové prostředky produkční a musí výrobu poměrně rychle obmeziti. I když dělníci totiž vydělávají při delší době pracovní absolutně více, projevuje se zvýšená poptávka s jejich strany v oboru potřeb vyššího rázu a je možná stagnace odbytová v oborech produkce běžných dosavadních potřeb, poněvadž poptávka po nich nevzrostla úměrně s produkcí, a relativné zvýšení mezd se obyčejně samo sebou značně opožďuje proti zvýšeným obrátům produkce a proti zvýšené její produktivitě, jež toto relativné zvýšení mezd umožňuje. Poměrně rychle dá se postřehnouti ochabnutí odbytu u produkce rychlé denní spotřeby, jako u průmyslu potravinového, a produkce náležitě zabrzditi, jen že ovšem zvýšenou činností průmyslovou zvětšená zaměstnanost dělnictva nejeví se větším odbytem ani tak u tohoto průmyslu nutných potřeb živobytných, jako spíše u předmětu dlouhodobé spotřeby a u předmětů přepychových, poněvadž jísti musí lidé, i když nepracují nebo nejsou plně zaměstnáni.

Obtížnější je již přehled o odbytu v průmyslových odvětvích, jež produkují předměty dlouhodobé spotřeby, jako šaty, nábytek, obytné budovy anebo předměty přepychové, poněvadž na ty věnuje se jednak teprve přebytek zbylý po úhradě jiných potřeb, jednak poněvadž tyto potřeby samy o sobě dosti kolísají. A konečně ještě nesnadnější jsou v tomto směru poměry v oborech, které prodávají průmyslové suroviny, jako uhlí, naftu, železo

a jiné kovy, anebo dokonce v oborech, jež vyrábějí stroje a jiné produkční pomůcky pro průmyslové podniky, neboť tu nejen že je sama poptávka závislá na budoucím odbytu oněch spotřebních průmyslových tovarů, pro něž produkční průmysl pomůcky vyrábí, ale také sama výroba těchto pomůcek trvá dlouho.

Ač tedy je dána v uvedených poměrech rozšiřované produkce mez dosavadními produkčními přebytky a ač zároveň s rozšiřovanou výrobou rostou i úměrně mzdy a tudíž i poptávka jako celek a ač mimo to je dána mez veškeré produkci — i té, kterou se nahrazují dosavadní produkcí zničené stroje a zařízení produkční a spotřebované průmyslové suroviny a živobytné potřeby dělnictva, i té, kterou se z přebytků produkčních dosavadní rozsah výroby rozšiřuje — danými pohotovými prostředky živobytnými zúčastněných činitelů pracovních a jejich trhem konečně musí všechna nabídka a poptávka projít a platí v rozpětí nabídky a poptávky celková rovnováha, přece jen jsou možny i u zemí potravinářsky a surovinově soběstačných a jež by svých prostředků produkčních vskutku plně vyčerpávaly a rozšiřovaly z nich dosavadní produkční podniky, dílčí poruchy mezi jednotlivými odvětvími produkčními, způsobované tím, že strhnou na sebe některá odvětví větší množství těchto produkčních přebytků než odvětví jiná a vyrábějí dočasně na úkor odvětví jiných. Toto porušení dosavadní rovnováhy v rozvrhu jednotlivých odvětví národní produkce postihuje nejtěživěji z uvedených důvodů obory produkce strojní a stavební a projeví se dočasnou nezaměstnaností těchto oborů průmyslových. Je-li toto přepětí značnější a nedá se čekat, že by se časem samočinným vzrůstem hospodářských poměrů produkce v těchto oborech vzmohla tak, aby vybudovaná zařízení těchto výroben mohla být dostatečně využitkována, musí se takovéto průmysly přebudovati na obory jiné a trpí arciť jejich majitelé soukromohospodářské újmy.

Také dělnictvo musilo by se pak vrhati do oborů jiných. Jen že toto přeučování bývá u kvalifikovaného průmyslového dělnictva velmi obtížné a nezřídka trpívá průmyslové dělnictvo delší nezaměstnaností velmi, poněvadž dělnictvo nebývá zvyklé, aby si hledělo v dobrých dobách zahospodařiti živobytné prostředky pro doby zlé. Ale poněvadž bývá takovéto přepětí u jednotlivých odvětví průmyslových způsobováno hlavně nově vybudovanými zvětšenými zařízeními podniků, jež se teprve

uvádějí v chod, pro něž se dělnictvo nově přibírá, nemohla by přece jen za těchto okolností vyvolaná nezaměstnanost příliš vybujetí.

Přehled výroby a odbytu se ještě více ztěžuje, užije-li podnikatel svých ryzích výnosů produkce k technickému zdokonalování produkce zaváděním nových strojů a pomůcek, poněvadž pak se celková délka její, včetně produkce nových těchto zařízení, ještě více prodlužuje, ježto technické pokroky v produkci téměř vždy vyžadují složitějších a dokonalejších strojů, jichž výroba sama bývá velmi pracná a nákladná. Proto také nejvíce trpí touto nepřehledností právě ta odvětví průmyslová, jež vyrábějí průmyslové stavby a zařízení a potřebné jejich suroviny.

Shrneme-li všechna dosud uvedená pozorování o poměrech v soběstačné zemi, jež by neužívala úvěru, můžeme říci tolik: na trvalo jest a musí býti produkce přizpůsobena jak ve svém celkovém rozsahu, tak ve svém rozdělení na jednotlivá odvětví daným poměrům produkce potravin a ostatních surovin na běžné živobytné potřeby, pravidelnou sezónní produkcí obnovovaných. Základně těchto sezónních sklizní rostlinných plodin a živočišných surovin musí býti přizpůsobena všechna další průmyslová produkce, a to v takovém rozvrhu, aby vyhovovala dané poptávce. Ale tato poptávka sama je v celkovém svém úhrnu dána týmiž období co období nově produkovanými rostlinnými a živočišnými potravinami a surovinami, neboť jenom těmito nově vzrůstajícími hodnotami může býti placena práce na produkci zúčastněná. Předpokládáme-li, že byly tyto roční úhrny sklizní celé za produkční období spotřebovány, jak pravidelně bývá, to jest byly podnikateli spotřebovány na úplatu za výkony práce na produkci zúčastněné — část těchto naturálních úplat slouží k produkci náhradných potravin a surovin pro období příští, druhé části se užívá k produkci náhradných součástí zařízení produkčních — a předpokládáme-li dále, že produkce je produktivní, to jest poskytuje ryzích naturálních přebytků produkčních, jichž se v příštím období užije k zvětšení produkce, tedy opět jako úplaty za práci, pak každoroční úplata za konanou práci zhruba vyčerpává pohotovou výrobu řečených potravin a surovin z předešlého období a musí se za pravidelných okolností, tedy hlavně za stability cenové, rovnati v každém jednotlivém produkčním období. Vádí sice přehledu, že nestřídají se produkční období různých odvětví produkčních s údobími produkce zemědělské a křížují se na-

vzájem a splývají v jedinou spleť, což i v zemi potravině soběstačné je umožňováno tím, že nejsou ani na přechodu z jednoho období do druhého zásoby úplně vyčerpány a umožňují značné rozchody ostatních odvětví produkčních s údobími sezonní produkce zemědělské, ale v podstatě všemi danými potravinami a surovinami se zaplatí zúčastněná na produkci práce, a rovná se nabídka těchto potravin a surovin poptávce po nich se strany všech pracovníků jako konsumentů. Ba i částky, jež by tito pracovníci ze svých naturálních mezd nespotřebovali a ušetřili anebo co podnikateli zbylo jako ryzí přebytek produkce, i ty se nabízejí oklikou na trhu, neboť i těch se užije k produkci.

A přece i v takovýchto zemích může nastati dočasná porucha rovnováhy. Poněvadž totiž spotřebované potraviny a suroviny přítomné produkce nahrazují se sklizní a produkcí budoucí, jejíž výnosy kolísají, již tím vnesen je do produkčních a spotřebních poměrů živel neklidu. Neboť třeba že zůstávaly a musily zůstatí v každé takovéto soběstačné zemi koncem produkčních období nespotřebované zásoby, jež by vyrovnávaly možné náhodné poklesy výnosu produkce pod pravidelný průměr, a třeba že zvýšené ceny potravin v takovýchto méně vydatných letech nutily k úsporné spotřebě a třeba že za nedlouho pronikly tyto zvýšené ceny všemi obory a nastala nová rovnováha cenová na číselně zvýšené hladině, což znamená, že proniklo stejnoměrné obmezení spotřeby i výroby: přece jen nastane dočasný nelad, který postupně proniká do různých odvětví produkčních tu s větší, tam s menší intenzitou. Jen že ovšem takovéto poruchy, vzniklé většími nebo menšími neúrodami, nepočítáme do výchylů konjunkturálních v užším smyslu, mínímeť jimi obyčejně kolísavé vzeštiny a poklesy produkce, způsobené rozhodnutím podnikatelů z ryze subjektivního jejich podnětu. Takovéto bezděčné omyly v posuzování poměru produkčních stupňovány jsou ještě tím, jak už řečeno, že nekončí produkční období v různých oborech průmyslových zároveň s obdobími sklizňovými, a tvoří potraviny, suroviny a tovary téměř stálý kmen, ustavičně stravovaný a nepřetržitě doplňovaný, a stává se snadno, že strhuje jedno odvětví produkce na sebe mnohem více surovin a potravin, pracuje ve větších rozměrech, než by v rovnovážném stavu mělo, a tím druhé odvětví zatlačuje.

Poněvadž pak každému podnikateli záleží na tom, aby v soutěži s ostatními podnikateli téhož odvětví zachytil pro sebe pokud

možná nejvíce potravin a surovin a produkoval nejvíce, seč může, pohání výrobu až na samu krajní mez svých produkčních prostředků, chtěje ostatní předstihnouti a trh svými produkty zaplaviti a rychle je odbýti, aby výrobu mohl znovu opakovati. Usoudí-li podnikatelé podle různých svých subjektivních dohadů, že by mohli produkci zrychlití a využijí svých pohotových oběžných pomůcek produkčních až na samu krajní mez, nemusí přece ještě nastati stagnace odbytu, pokud jiné okolnosti do věci rušivě nezasáhnou a pokud při produkci užívají jen vlastních prostředků, poněvadž obyčejně souběžně rostou mzdy, poněvadž se pracuje déle a s větším množstvím dělnictva, a tudíž roste i na trhu poptávka po tovarech.

Horší je již, podražili-li v takovýchto více zaměstnaných oborech také relativně mzdy, pak nedají se prodejní ceny v témž poměru stupňovati a produktivita klesá, a mimo to každé i menší zdražení těchto produktů, zůstávají-li ostatní ceny nezdraženy, způsobuje pokles odbytu, zvláště jde-li o předměty přepychovější potřeby. V takovýchto oborech nastane proto poměrně záhy relativná nadprodukce a dostaví se zpětný odraz. Zvláště citelně působí takovéto omyly, nutí-li se podnikatelé mimo to zvětšiti svá trvalá zařízení produkční, aby tímto způsobem výrobu rozšířili anebo hledí dokonce novými methodami produkčními a nutnými k nim novými investicemi zvýšiti produktivitu, ale vyčerpávají příliš své oběžné kapitály a nemohou pak výrobu udržeti na zamýšlené výši, anebo přesyťí trh svými výrobky, což je tím spíše možné, že obyčejně novými methodami produkčními se zároveň celková doba produkční prodlužuje, poněvadž je potřebí k tomu nových strojů, o jichž výrobu se děj produkční protahuje. Jak víme, mohou podnikatelé rozšiřovati a zdokonalovati svá trvalá zařízení produkční jen v mezích uspořené přebytků produkčních a pokušení tuto mez překročiti a investovati na vrub nutného oběžného jmění — jediného to pramene, z něhož může podnikatel čerpati, není-li úvěru — je příliš veliké. Proto také se nejčastěji stávají chyby v tomto směru a vyvrcholuji obyčejně v stagnaci odbytové u průmyslů, nové investice pro ostatní obory produkce vyrábějících.

Řídčeji se stane, aby producenti dobrovolně, úmyslně brzdili produkci a stlačovali ji pod pravidelný průměr, obávající se, že by odbyt mohl uváznouti. Takovito přeoopatrní podnikatelé jsou spíše jen výjimkou a je možno tedy tvrditi, že vlastní konjunk-

turní výchyly začínají vždy směrem vzhůru, kdežto zpětný pohyb se dostavuje jako reakční důsledek uvážnuvšího odbytu tovarů.

Přechodem od hospodářství naturálního k peněžnímu se na uvedených základních skutečnostech soběstačné země ničeho nemění. Plnohodnotné substanční peníze jsou hospodářským statkem, jehož cena je dána jako každého jiného statku produkčními náklady a potřebou, to jest nabídkou a poptávkou, a je úměrná cenám všech ostatních statků. Tím je zároveň řečeno, že také množství peněz je přizpůsobeno dané potřebě, jež ovšem mimo potřebu substančního kovu peněz, hlavně zlata, k účelům průmyslovým záleží v prostředkování směn všech ostatních statků. Okolnost, že se peníze staly nutným prostředníkem všech směn, má ovšem veliký vliv na potřebu peněz a poptávku po nich, a jakkoli je u substančních peněz zaručeno poměrem jejich vnitřní ceny k cenám ostatních statků, že se jich zhruba produkuje tolik, kolik je jich třeba, přece jen pomíjivé výchvěvy poptávky po nich vlivem vzrůstu sezonních a spekuláčnických směn ostatních statků mohou rušivě zasáhnouti v dané pravidelné poměry. Tím totiž, že jsou peníze statkem nejoběžnějším, za něž lze směniti zpravidla hladce, to jest bez cenových ztrát dané množství všech ostatních statků, vyvolává se v dobách nepravidelnějšího poklesu odbytu zboží větší shánka po penězích než je úměrno celkovému množství peněz v oběhu se nalézajících i u těch podnikatelů, kteří neužívají úvěru, a nabídka zboží se tím ještě více stupňuje a ceny až zbytečně klesají, a naopak ožívuje-li se v dobách vzestupu poptávky trh, odbyt a ceny zboží stoupají, jeví podnikatelé snahu zadržovati za okolností jinak stejných spíše zboží a tím jen zesilují vzestupný směr cen. Ale poněvadž na druhé straně v tomto druhém případě mohou podnikatelé zvýšenými obraty odbytu po produkci rychleji opakovaně zvýšiti své zisky, aniž by čekali, až ceny umělým zadržováním zboží podraží, a poněvadž mimo to zadržováním zboží leží ladem finanční kapitál ve zboží třecí a uchází jim takto úrok a snižuje se oň jejich zisk, a podobně v prvním případě obávané stagnace odbytové se očekávaný zisk vzestupem cen snižuje rovněž o úrok ztracený v mrtvě ležícím peněžním kapitále a až snad zbytečně zvolněnou produkcí, mohly by tímto způsobem sotva vzniknouti značnější poruchy pravidelného chodu hospodářského ústrojí, jež se jako konjunktury označují, a třeba hledati původ jejich jinde.

Pokud by podnikatelé produkovali jen svými vlastními prostředky, ať je mají v rukou in natura nebo jako peníze anebo je chovají jako pohotové bankovní pohledávky, nemohla by produkce, jak jsme viděli, vybočiti tak z mezí směrem vzhůru ani směrem dolů, aby nastalo takové přepětí sil, po němž by musilo dojíti k prudkému reakčnímu pohybu, a k takovým poruchám, jež se v dnešním hospodářském životě jako krise a konjunkturyv občas dostávají.

Ba ani kdyby podnikatelé užívali ve svém podnikání také cizích produkčních prostředků, jež tu jsou, ale jsou v rukách nepodnikavých, nemohla by věc způsobiti nijakých zvláštních poruch chodu hospodářského ústrojí, vždyť tu jde spíše jen o jiné poměry subjektivní, totiž o jiné poměry právní, vlastnické těchto prostředků produkčních, a nikoli o objektivné změny poměrů, třeba že se v tomto případě poměry produkční stávají soukromohospodářsky napjatější, poněvadž podnikatel musí tu produkci vydělati také na úplatu za tyto vypůjčené věci, ať ji odvádí in natura nebo jako peněžní úrok.

Větší přiosření však nastává, jakmile podnikatelé rozšiřují úvěrové poměry v tom směru, že k daným konkrétním prostředkům produkčním se zakládají dva nebo i více nároků dispozičních. Takovýto případ nastává, vypůjčí-li si producent neuhrazené bankovky u cedulové banky na zboží dosud neprodané, tedy eskomptuje-li u ní warrant na zboží uložené ve veřejném skladu. Tu totiž neprodané zboží je zatím immobilisováno, dočasně z oběhu vyloučeno, ale přes to se eskomptem warrantu nově vydanými neuhrazenými bankovkami zakládají nároky téže výše, jež se přesunou na ostatní produkční prostředky mimo dosavadní nároky držitelů peněz a peněžních pohledávek reálně vzniklé. Prodá-li se časem zastavené zboží a výpůjčka se splatí, vrátí se arcí vydané neuhrazené bankovky a poměry se uvedou v rovnováhu, ale přes to mohou tyto úvěry zostřiti vývoj konjunktury a krisí, poněvadž se těchto úvěrů užívá právě hlavně v dobách napjatějších, kdy se hledí produkce překotně poháněti, ač již odbyt vážne.

Méně nebezpečný je výdej neuhrazených bankovek cedulovou bankou eskomptem směnek, jež producent dostal za prodané zboží. Tu je prodej vyrobeného zboží již proveden a tudíž i cena prodejní je zajištěna, a dostalo se produkované zboží již do oběhu, tak že nebudou nově vydané neuhrazené bankovky pů-

sobiti rušivě na danou rovnováhu mezi množstvím obíhajících statků na jedné straně a množstvím nároků na ně na druhé straně, jen že se produkce přece jen tímto způsobem relativně zrychlí proti případu, kdyby podnikatel byl prodal na úvěr směnečný, ale obdržených směnek neeskomptoval. Pokud se tímto způsobem produkce také absolutně, to jest nad normální poměry a tudíž snad zbytečně a nezdravě zrychlí, záleží na okolnostech. V zemi, kde produkčních úvěrů vůbec není, producenti tedy kupují potřebné pomůcky a opatřují práci za hotové, anebo v případech, kde producenti užívají jen úvěru reálného, naturálního, ale musí sami při prodeji poskytovat spotřebitelům úvěru, nemohly by takovýmto způsobem vydané neuhrazené bankovky býti nebezpečné, kdežto v opačném případě, kdy producenti sami užívají ryziho úvěru, poskytovaného jim nesměnitelnými bankovkami, vydanými jim ovšem na nějakém jiném podkladě než eskomptem směnek za prodané zboží, a ještě by eskomptovali směnky, obdržené za prodané zboží, pak by se jednak peněžní oběhivo jednostranně zvyšovalo, jednak by se produkce uměle poháněla. Neuhrazenými bankovkami, vydanými na základě eskomptu směnek obdržených za zboží, se oběh statků využitím zatím ještě nedospělých pohledávek k novému ději výrobními zrychluje a proto mohou na druhé straně býti vydány do oběhu takovéto neuhrazené bankovky, aniž by měly vliv na dosavadní poměry cenové. V theorii je tu vskutku rozdíl mezi neuhrazenými bankovkami takto vydanými a neuhrazenými bankovkami vydanými eskomptem tak řečených finančních směnek, to jest směnek jen na základě osobného úvěru vydaných, ale prakticky nemohou ani eskomptem takovýchto finančních směnek vydané neuhrazené bankovky míti inflačního vlivu, vždyť i tu nastává zvýšenější oběh statků, nebo sotva který podnikatel si bude tímto způsobem vypůjčovati a platiti z výpůjčky úrok a pak nechá bankovky ležeti ladem. Ostatně nejlepším dokladem, že stačí jako podklad pro zvýšené množství vydaných neuhrazených bankovek, nemají-li míti inflačního vlivu, vskutku pouhé ryzí pohledávky osobné, jsou neuhrazené bankovky vydávané cedulovými bankami eskomptem směnek za prodané zboží, jež se prodává v meziobchodě dvakrát, třikrát nebo i vícekrát, a vždy se při tom vydávají nové směnky, jež se u cedulové banky eskomptují. Reálným zbožím podložená je vlastně pouze směnka, která byla podána k eskomptu prvým prodá-

vačem, ale přes to stačí další zvýšené obraty, byt měly jakousi povahu jen ryze účetních obrátů, aby paralysovaly inflační vliv na ceny zvýšeného množství peněžního oběžíva. (Zajímavá při tom je, že se tu vydávají směnky stále na vyšší a vyšší úhrn, poněvadž by jinak takovéto prodeje meziobchodu neměly smyslu, kdyby se cena zboží nezvyšovala.)

Jediné nebezpečí hrozí u finančních smének: že by se dalo nekalým způsobem těchto smének využití známým způsobem vzájemných žir z ochoty. Ale tyto případy jsou přece jen příliš řídké a i těm může správa cedulových bank čeliti.

Tedy ani instituce úvěru sama o sobě nemůže býti činěna zodpovědnou za ony občasně výstřelky hospodářského ruchu. Nepřímo je však úvěrové podnikání přece jen hlavním podněcovatelem konjunktury. Tím totiž, že všeobecně rozšířené podnikání úvěrovými kapitály učinilo z úroků jako úplaty za přechanou disposici jimi téměř pravidelnou složku kalkulační každé produkce a způsobilo, že u podnikání neúvěrového, pokud ovšem vůbec ještě se dnes vyskytuje, se vlastní podnikatelský zisk kombinuje s úrokem a měří se výnosnost vůbec dle toho, kterak se finanční kapitál v podniku investovaný úrokuje: nejen že se všechno podnikání hospodářsky jaksi nivelisuje a zavadí se jakási abstraktní hospodářská parita mezi různými jeho odvětvími, čímž se zároveň prostřednictvím stěhovavosti finančních kapitálů, vyššími nebo nižšími úrokovými výnosy diktované, podněcuje i pohyb v příslušných reálných investicích jejich, ale zároveň stal se tento úrokový výnos rozhodujícím činitelem o rozsahu produkce daných odvětví produkčních. Poněvadž se dá produkce pomocí úvěru, jak jsme viděli, v mezích daných reálných prostředků produkčních zrychlit, zrychluje se úvěry produkce vskutku potud, pokud z ní kyne po úhradě úroků z vypůjčených kapitálů poměrům přiměřený zisk, pokud se vlastní kapitály za daných cen poměrně zúrokuje, a čím pak se častěji období produkční opakuje, tím se sama sebou průměrná výnosnost finančních kapitálů proti dřívějšímu zvyšuje. Mimo to umožňuje úvěrové podnikání také rychlejší rozšiřování trvalých zařízení produkčních v oborech, kde kyne vyšší zúročení investovaných kapitálů finančních, poněvadž pak strhují tyto obory na sebe nabízenými vyššími úroky finanční kapitály z ostatních odvětví produkce, neboť čím ve větších rozměrech se podniká, tím bývá produkce nepřímá i úspornější, vydatnější.

Odtud zároveň plyne, že vedle omylů v odhadech příští poptávky po produktech, ať už tyto výchyly poptávky jsou způsobeny náhodnými příčinami, vznikajícími mimo dosah lidského vlivu, anebo jsou způsobeny rozmary neb i hlubšími změnami na straně spotřebitelů, hlavním poháněčem produkce je naděje na zvýšené soukromohospodářské výnosy, pomocí úvěrů překotně zrychlované, a jakési předhánění producentů, aby produkovali pokud možná nejvíce, nejrychleji, a přišli na trh se svými produkty dříve než ti druzí a strhli na sebe větší množství dané kupní síly obyvatelstva, ovšem na úkor druhých podnikatelů téhož oboru a oborů jiných. Proto také nejvhodnější a nejbezpečnější prostředek, kterým se dá čelití takovému výstřelkům, je zvýšení sazby úrokové z finančních kapitálů, a to především zvýšení sazby diskontní cedulových bank, poněvadž výdajem neuhrazených bankovek se dají úvěry nejsnáze a nejlevněji stupňovati, vždyt mohou cedulové banky tímto způsobem tvořiti kapitály ryze úvěrové, kapitály fiktivné, reálně prázdné, a mohou je poskytovatí téměř zdarma. Mají tedy cedulové banky na svých bedrech těžkou zodpovědnost, aby pomocí diskontní sazby anebo i zostřenějším odpíráním úvěru včas zabrzdily, je-li třeba. Tento jejich vliv bývá ztěžován ve dvojím směru. Často musí cedulové banky svůj vliv na poměry úvěrové a produkci podřizovati účelu jinému, který jim je rovněž svěřen, totiž udržování přepočítacích poměrů domácí měny proti měnám cizím, a tu se nezřídka stává, že domácí produkční poměry by potřebovaly uvolnění úvěrů, snížení úrokové sazby, poněvadž je stagnace, kdežto potřeba přivábiti cizozemské kapitály, aby se měna držela, spíše by vyžadovala zvýšení úrokové sazby. Mimo to vymyká se kapitálový trh v novější době čím dále více z rukou cedulových bank v silnějších kapitálových zemích tím, že se tvoří rostoucí měrou stále nové a nové úsporné kapitály a soustřeďují se u peněžních ústavů a ostatních bank a nabízejí se jimi levněji než finanční kapitály ryze úvěrové, čímž dočasně křižují na kapitálovém trhu, pokud nebyly umístěny v investičních zařízeních, zásahy cedulových bank. V zemích pak, kde je zvykem, že povolují obchodní banky svým zákazníkům ryzí úvěry, to jest osobní úvěry, jimiž mohou libovolně disponovati po případě i šekem, kteréžto poukazy rovnají se pak neuhrazeným bankovkám, soutěží i tyto banky na trhu kapitálovém s bankami cedulovými, byt byly obchodní banky při pěstování těchto kapitálových úvěrů proti ce-

dulovým bankám v nevýhodě, jsouce vázány zřeteli na svoji peněžní pohotovost, kdežto cedulové banky si tvoří peníze samy.

Zvýšením sazby úrokové z úvěrových kapitálů, vyvolané zvýšenou sazbou diskontní, snaží se tedy cedulové banky zvýšiti produkční náklady a produkční ceny a tudíž i snížení soukromohospodářské zisky podnikatelů, a tím se má produkci brzdit. Arciť pokud může produkce zvýšené břemeno úrokové přesunouti do prodejních cen, může ceny zvýšiti, potud by toto opatření nemělo účinků. Vlastně jde u všech takovéhoto umělých zásahu, ať již je to číselné zvyšování nebo snižování úroků nebo číselné zvyšování neb snižování mezd, jen o dočasné poruchy dosavadního reálného rozdělení důchodů, to jest naturálního přebytku produkce. Zvýší-li se úrok z úvěrových kapitálů a nezdraží se zároveň ceny a nesníží se mzdy, zvýší se dočasně důchod z úsporných kapitálů, ale o totéž poklesne důchod podnikatelů, a poptávka zůstane v celku táž, nehledě ovšem na okolnost, že strádatele snad kupují jiné věci než podnikatelé; sníží-li se po zvýšení úrokové míry zároveň mzdy a ceny se nemění, zůstane poptávka v podstatě rovněž táž, ovšem že se rovněž asi přesune poptávka na jiné druhy statků, a tím nepřímou nastane také rozkyv dosavadních poměrů produkčních. Zvýší-li se po zvýšení úroků zároveň ceny, pak se zvrátil dosavadní poměr rozdělení důchodů mezi kapitalisty a pracovníky v neprospěch pracovníků a buď vskutku poklesne jejich reálná úroveň životní anebo si vynutí i oni zvýšení mezd, ať již provázené novým zvýšením cen a pak ovšem výhoda zvýšené mzdy zmizí, anebo nezvýší-li se zároveň se zvýšenými mzdami ceny, musí toto zvýšení »zaplatiti« podnikatel, po případě při výrobě soukromohospodářsky ztrátové dokonce na vrub dané majetkové substance. Obdobné jsou poměry při snížení úrokové míry z úvěrových kapitálů a při jednostranně vyvolaném zvýšení nebo snížení mezd.

Ale účelem zvýšené sazby úrokové není jen takovýto dočasný přesun mezi důchody za daného rozsahu produkce, vždyť se na konec má dostaviti přece jen vzájemná rovnováha, nýbrž cílem jest, donutiti podnikatele, aby výrobu zvolnil, zmenšil. Zúžením produkce poklesne arcť zároveň absolutný kvantitativný úhrn mezd, byť i se snad s počátku mzdy relativně držely na výši dosavadní, a tím poklesne souměrně poptávka po produktech, a ceny, jež se za vzestupné produkce hlavně absolutně i relativně vysoký-

mi mzdami poháněly do výše, počnou klesati a nutí podnikatele k tím větší opatrnosti v produkci. Jen že ovšem pokud podnikatelé se zařídili ze svých nebo snad dokonce z vypůjčených finančních kapitálů na rozsáhlejší produkci, rozšířili svá trvalá zařízení produkční, utrpí tím značné ztráty na své substanci majetkové, a arcit zároveň i na úkor celku, kdežto pokud se dělnictva týče, hrozí mu újma tím, že ústup konjunktury znamená zároveň pokles zaměstnanosti a byť snad nehrozila těm, kteří jsou zaměstnáni, zároveň relativný pokles mezd a tudíž snad pokles jejich míry živobytné, poněvadž dovedou snad svými organisacemi si vynutiti dosavadní výši reálné mzdy, nedá se na druhé straně nikým vynutiti, aby podnikatelé zaměstnávali všechny dělníky anebo je zaměstnávali tak plně jako dříve. Je tu sice jakýsi spojitý kruh: zvýšená produkce zvyšuje mzdy a tím i poptávku po produktech, a víme, že vše, co se produkuje, se rozdělí jako důchod mezi zúčastněné činitele na produkci, a ti za vše to kupují na trhu vyrobené produkty, a víme také, že se dá reálně produktivita ještě stále velmi stupňovati, tak že se dá uživit i dobře uživiti produkcí stále ještě mnohem více lidí než dosud, ale v obou směrech narážíme záhy na překážky, jež způsobují obrát, který vede ke krizi.

Posíliti vnitřní odbyt zvýšením mezd nebo zvýšením úroků a produkčních zisků lze jen tenkrát, nezvýší-li se zároveň ceny, kdežto zdraží-li se výroba vzestupem úroků, ať už vskutku placených neb kalkulovaných, anebo zvýšením mezd, jde o pouhý dočasný přesun čísel, který zmíněné nadprodukci nepomůže, a je nutno reálně produkci snížit, třeba že i toto reálné snížení bylo zprvu podníceno také jen mechanismem cenovým, vždyt ten je za dnešní hospodářské soustavy volných směn jediným nástrojem, kterým se zároveň reálná rovnováha produkce a spotřeby udržuje. Ozdraviti tedy dočasnou nadprodukci, vyvolanou zrychlenou produkcí, je možno za okolností jinak stejných jen, zvolní-li se na míru normální, po případě se ani preventivně nedopustí, aby značněji vybuchela. Na druhé straně zrychlování produkce má své meze v dané zásobě spotřebních statků: potravin a potřeb živobytných pracovníků a potřebných průmyslových surovin. U země, jež by nedovážela potravin a surovin, jež jsou vázány přirozenými produkčními obdobími, jako obilí, bavlna a mnoho jiných, byla by mez zrychlené produkce výtčena sama sebou těmito přirozenými obdobími, v jejichž údobích by se musila pro-

dukce vždy sama zregulovati; kdežto u země, jež dováží suroviny a potraviny z ciziny, jsou poměry složitější, poněvadž jejich produkční údobí se v různých zemích střídají a přecházejí jedna období v období druhá. U těch přesunuje se problém relativně dočasné nadprodukce na otázku výhodného odbytu tovarů a výkonů do ciziny při směnách za dovážené potraviny a suroviny. I tu se musí cenově vyrovnávati, jak víme, v delších údobích, dovozy a vývozy, ale o odbytu do ciziny rozhoduje hlavně soutěžnost cenová s produkcí v cizině: musí vývozní země produkovati reálně výhodněji než produkuje cizina a relativná nadprodukce ve vývozním styku s cizinou nastává hlavně tím, že cizina nechce kupovati tak draho, jak se jí zboží nabízí. Úvěr, rozumějme úvěr krátkodobý a ryzí úvěr abstraktní, nepadá při těchto tržebních styčích téměř za pravidelných poměrů na váhu a hlavní věcí je poměr reálných produkčních nákladů statků směňovaných v zemi domácí a v cizině. Nepřímo mají arcit i tu vnitřní poměry úvěrové v každé zemi vliv na tyto styky právě prostřednictvím produkčních cen, po případě o vyšší úrok zvýšených, a poněvadž se iniciativním pohybem úvěrových kapitálů i úrokové sazby ve všech styčných zemích vyrovnávají, stávají se dokonce neúměrné nadprodukce v dobách konjunktur čím dál světovějšími, zasahují postupně anebo v novější době s rostoucí pohyblivostí statků nezářídka téměř zároveň všechny styčné země. A proto i lék proti takovýmto výstřelkům musí býti zaveden ve všech zemích týž a zároveň. Proto vidíme v poslední době, že se hledí cedulové banky všech kulturnějších styčných zemí dorozuměti o společných opatřeních proti relativně nadprodukcí, umožňované pomocí úvěrů. Předpokladem arcit takového společných zásahů prostřednictvím sazby úrokové anebo i jiných opatření na obmezení úvěru jest, aby takovéto země měly ustálený vzájemný poměr měnový, poněvadž jinak byl by vliv úrokový poměrně slabý vůči pohybům poměru měnového.

Nejlépe by bylo, kdyby se všecken vzestupný rozvoj produkce dál tak, aby se všech volných kapitálů užívalo na další rozvoj hlavně jen produkce produktivnější, tedy lépe hospodářsky organisované, a neužívalo se ani krátkodobých kapitálů na zmíněné úvěry produkci zrychlující, ale hospodářsky ji zdražující, anebo užívalo se volných kapitálů na produkci lépe technicky vybudovanou, k čemuž by se užívalo kapitálů dlouhodobých, jako dosud. Pak by se arcit vliv cedulových bank na po-

měry produkce a oběh výdajem neuhrazených bankovek obmezoval výhradně jen na úvěr obchodní, který by měl tedy spíše povahu úvěru konsumního, kdežto úvěr produkční v užším slova smyslu by se neposkytoval vůbec. Ale touto nápravou by se sice dalo radikálním způsobem zbytečné konjunkturní pohánění produkce v podstatě podetnouti, jen že by se zároveň znemožnilo i účelné vyrovnávání sezonních výchylů nabídky a poptávky vlivem neshod údobí produkčních a údobí konsumních, a nastaly by horší rozruchy než jsou způsobovány nynějšími výchylky konjunktur.

Mimo uvedený názor, že jsou hlavně krátkodobé ryzí úvěry winny zbytečným občasným přepjatým zrychlováním produkce, jež má v zápětí reakční pokles odbytu, uvádí se i názor jiný, platný spíše v poměrech amerických, kde vlastního výpomocného úvěru produkčního neuhrazenými bankovkami ve smyslu našem není, kde se neprodává na směnky po našem způsobu, a všechny platy procházejí tedy přímo, hned v první ruce soutěskou hotových peněz. Dle tohoto názoru je příčinou občasných krisí a depresí kolísání kupní síly peněz a nedost rychlé přizpůsobování se úroku z bankovních deposit těmito výchylům cenovým (Irving Fisher). Podražili-li za dané období z nějaké příčiny ceny, dejme tomu dočasnou nadprodukcí zlata, třeba jen poměrně málo, a poklesne tedy kupní síla peněz, měl by dlužník platiti věřiteli koncem období poměrně více úroků, než bylo nominálně smlouveno, má-li dostati věřitel takovou kupní sílu, kterou si vymínil. Platí-li však dlužník jen nominálně smlouvený úrok, je ve výhodě, což jej svádí, aby tím více bankovních deposit na sebe strhl a podnikal ve větším a větším rozsahu; touto zvýšenou poptávkou podraží sice úrok, ale nedostatečně a naděje na domněle vyšší nominální zisky svádí k dalšímu zvyšování produkce na úvěr z bankovních deposit. Zvýšený oběh těchto deposit podněcuje další pokles kupní síly peněz, tedy další vzestup cen a další nominálně zvýšení sazby úrokové, ovšem opět nedostatečné. Konečně však vidí banky, že nedostatečná jejich peněžní pohotovost stává se jim nebezpečnou a zvýší sazbu úrokovou tak, že odpovídá daným poměrům cenovým. Tím se ulomí hrot dalšímu pohánění produkce, a nastane obrat a pohyb opačný: ceny a úroky klesají, ale opět nedostatečně, opožděně, čímž se vyvolává další pokles. Kdyby bylo možno kupní sílu jednice peněžní nějak regulovati, tak že by hladina cenová zůstávala

táž a kolísala místo ní měnová jednice, ať už by se u plnohodnotných kovových mincí měnila jejich váha dle stoupajících nebo klesajících cen, anebo ať by se téhož účelu docílovalo jen stanovením poměru, v němž vydané certifikáty by bylo možno za zlato směňovati, byly by tím v podstatě dle mínění těchto theoretiků odstraněny zbytečné výchyly konjunktur.

Jen že ovšem takovýmito mechanickými prostředky dají se sice zhruba odstraniti různé závady, jež dnešní nedostatečně probadané a vybudované technické ústrojí peněz a úvěrů s sebou přináší — a je účelem studia konjunktur, jež se v novější době staly problémem vsutku naléhavým, tyto mechanismy probadati a zrekonstruovati — ale odstraniti druhý podstatný podnět, který konjunktury spolu vyvolává, totiž živel subjektivní, spekulací, a jeho vliv na budoucí vývoj cen, bude sotva kdy možno a snad by to nebylo ani radno, vždyt i spekulací do budoucna se vyrovnávají příští větší výchyly cen, prýšící ze zjevů přirozených, jako jsou větší nebo menší úrody, jež odstraniti v moci lidské není, a rozměňují se v postupnou řadu výchylů drobnějších, méně nebezpečných a méně škodlivých, a mění se tak těžké výchyly konjunktur přirozených, nebo snad by se též dalo říci národohospodářských, v lehčí konjunktury umělé, soukromohospodářské.

Socialisace produkce.

Soukromohospodářsky organisované produkci vytýkají se hlavně dvě základní vady: že usiluje místo o prospěch celku nebo o úspěchy »národohospodářské«, jak se říká, především o soukromohospodářské zisky, a dále že nespravedlivě rozděljuje plody produkce čili důchody. Jako důsledek první vady se uvádí pak, že takováto produkce není tak produktivní, jak by za jiné organizace mohla býti, že je snad i brzdou intensivního pokroku a extensivního rozvoje produkce, kdežto důsledkem druhé vady prý je, že nejpočetnější vrstvy národa, totiž ti, kdož účastní se produkce pouhou svou prací, jsou odbývány macešsky, živobytná a kulturní jejich úroveň je prý nepřirozeně stlačována, a druží účastníci produkce, majitelé půdy a ostatních hmotných pomůcek produkčních, to jest finančních kapitálů v nich trčících, že jsou proti nim ve výhodě.